Әртүрлі топтардың биологиялық белсенді заттары бар дәрілік өсімдіктер мен шикізат

Дәріс оқытушысы:
PhD, қауымд. профессор
Оңалбек Дамира Дүйсембекқызы
d.ongalbek@satbayev.university

Кіріспе

Дәрілік өсімдіктер мен шикізат түсінігі

Дәрілік өсімдіктер — емдік мақсатта қолданылатын, биологиялық белсенді заттарға (ББЗ) бай өсімдіктер.

Дәрілік шикізат — дәрілік өсімдіктерден дайындалған, емдік мақсатта қолданылатын табиғи шикізат.

Биологиялық белсенді заттар (ББЗ) классификациясы

Қосылыстар	Негізгі өкілдері	Фармакологиялық әсері
Алкалоидтар	Морфин, кофеин, атропин	Анальгетикалық, психостимуляциялық, спазмолитикалық
Гликозидтер	Дигоксин, салицин	Кардиотоникалық, қабынуға қарсы
Эфир майлары	Ментол, эвкалиптол	Антисептикалық, спазмолитикалық
Таниндер	Танин, галлотанин	Қабынуға қарсы, жарақатты жазғыш
Сапониндер	Диосцин, глицирризин	Экспекторанттық, гормоналдық
Флавоноидтер	Рутин, кверцетин	Антиоксиданттық, капиллярлы қорғау
Антрацен туындылары	Сеннозидтер, алоэ-эмодин	Іш жүргізгіш
Витаминдер	Аскорбин қышқылы, токоферол	Метаболизмді реттеуші
Макро- және микроэлементтер	Калий, кальций, темір, магний	Тұз алмасуды реттеуші

Алкалоидтар тобының биологиялық белсенді заттары

Тропан алкалоидтары

Өсімдік көзі: *Atropa belladonna* L. (Белладонна), *Hyoscyamus niger* L. (Белена қара), *Datura stramonium* L. (Дурман обыкновенный), *Scopolia carniolica* Jacq.

Негізгі алкалоидтар:

Гиосциамин (L-гиосциамин) — негізгі белсенді зат

Атропин (DL-гиосциамин) — рацематтық қоспасы

Скополамин (гиосцин) — антихолинергтік әсері күшті

Фармакологиялық қасиеттері:

М-холиноблокаторлық әсер

Спазмолитикалық белсенділік

Мидриатикалық әсер (қарашықты кеңейтеді)

Антисекреторлық әсер

Қолданылуы: Бронхоспазм, асқазан-ішек жолының спазмдары, офтальмологияда, анестезия алдында премедикация.

Хинолин алкалоидтары

Өсімдік көзі: *Cinchona* spp. (Хин ағашы) — *Cinchona calisaya*, *Cinchona succirubra*

Негізгі алкалоидтар:

•**Хинин** — негізгі алкалоид

•**Хинидин** — изомері, кардиоактивті

•**Цинхонин**, **Цинхонидин**

Фармакологиялық қасиеттері:

•Антипротозойлық (маляриямен қарсы)

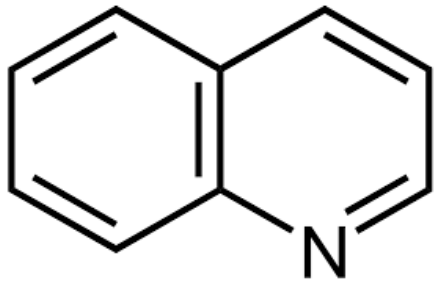
•Антипиретикалық

•Анальгетикалық

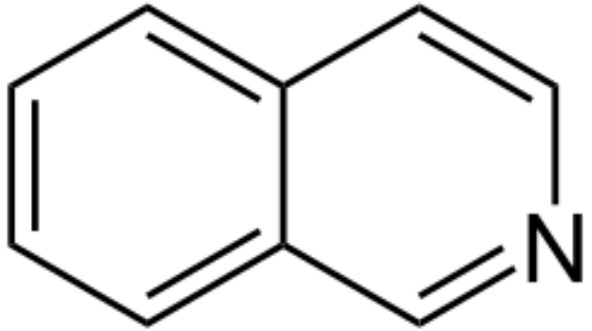
•Ащы-тоникалық (асқазан сөлін арттырады)

Қолданылуы: Малярияны емдеу, жүрек аритмиясы (хинидин), асыттық дәрі ретінде.

Изохинолин алкалоидтары

Опий алкалоидтары

Алкалоид	**Молекулярлық формула**	**Фармакологиялық топ**	**Негізгі әсері**
Морфин	$C_{17}H_{19}NO_3$	Морфинандар	Күшті анальгетик
Кодеин	$C_{18}H_{21}NO_3$	Морфинандар	Орташа анальгетик, антитуссив
Тебаин	$C_{19}H_{21}NO_3$	Морфинандар	Спазмолитик
Папаверин	$C_{20}H_{21}NO_4$	Бензилизохинолиндер	Нитраттар тәрізді спазмолитик
Наркотин	$C_{23}H_{23}NO_7$	Фталидизохинолиндер	Жұмсақ седативті

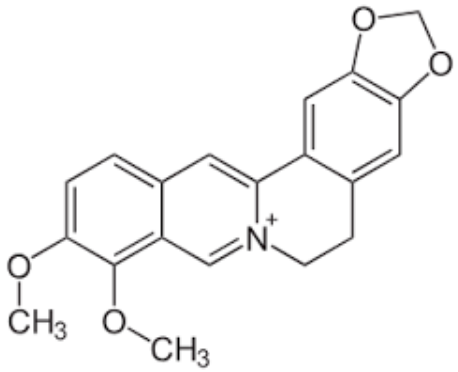
Өсімдік көзі: *Papaver somniferum* L. (Мак снотворный)

Қолданылуы:

- Морфин — күшті ауырсыну синдромы, инфаркт, онкология
- Кодеин — жөтел, орташа ауырсыну
- Папаверин — жүрек-қан тамырлары спазмдары

Берберин

Өсімдік көзі: *Berberis* spp. (Барбарис), *Hydrastis canadensis* L. (Гидрастис), *Coptis chinensis* Franch. (Коптис)

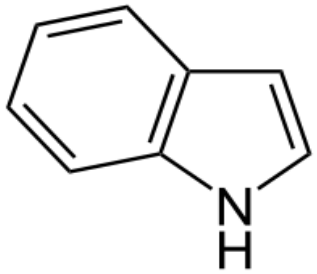
Фармакологиялық қасиеттері:

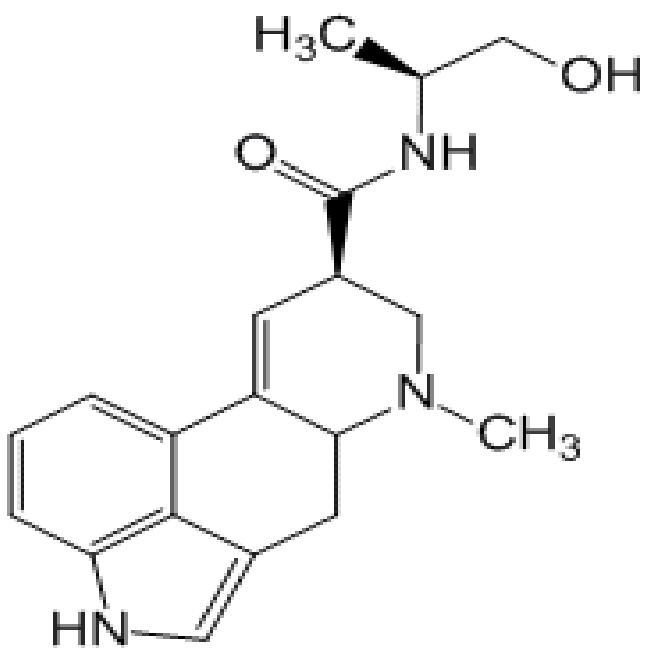
- Антибактериалды
- Протозойға қарсы
- Холеретикалық
- Гипогликемиялық

Индол алкалоидтары
Эргот алкалоидтары

Өсімдік көзі: *Claviceps purpurea* (Fr.) Tul. — астық дақылдарын зарарлайтын саңырауқұлақ

Негізгі алкалоидтар:

•**Эргометрин (эргоновин)** — жатыр тонусына әсер етеді

•**Эрготамин** — мигреньға қарсы

•**Эргокристин**, **эргокорнин**, **эргокриптин** — пролактин синтезін тежейді

Фармакологиялық қасиеттері:

•Жатыр тонусына әсер (контракциясын арттырады)

•Вазоконстрикция

•Дофамин рецепторларына антагонист

•Серотонин рецепторларына парциалды агонист/антагонист

Раувольфия алкалоидтары

Өсімдік көзі: *Rauwolfia serpentina* (L.) Benth. ex Kurz, *Rauwolfia vomitoria* Afzel.

Негізгі алкалоидтар:

•**Резерпин** — негізгі антигипертензивті алкалоид

•**Рескиннамин**, **десерпидин**, **аймалин**

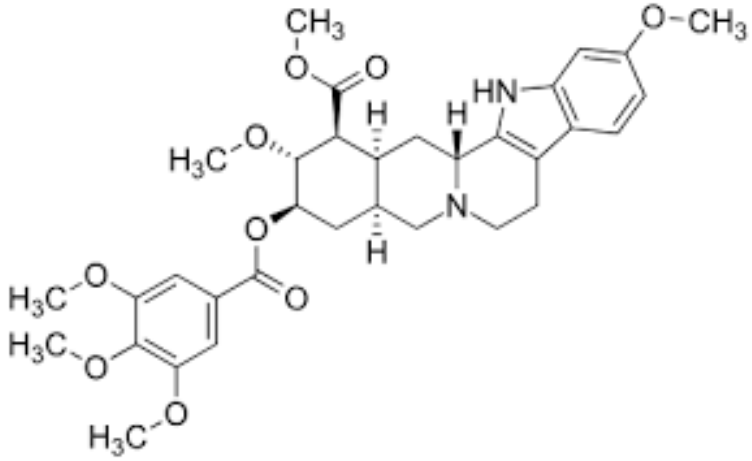
Фармакологиялық қасиеттері:

•Централды және перифериялық симпатолитикалық әсер

•Норадреналин резервтерін тездетеді

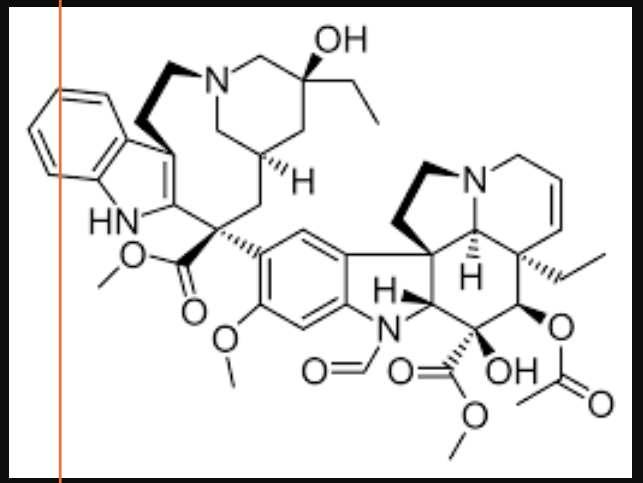
•Антигипертензивті

•Нейролептикалық (психозға қарсы)

Винка алкалоидтары

Өсімдік көзі: *Catharanthus roseus* (L.) G.Don (Барвинок қызғылт бұрын *Vinca rosea*)

Негізгі алкалоидтар:

•**Винкристин** — онкологияда қолданылады

•**Винбластин** — онкологияда қолданылады

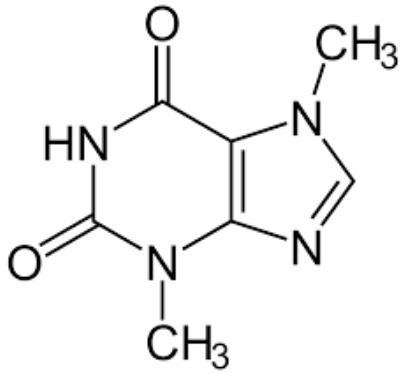
Фармакологиялық қасиеттері:

•Митотикалық уыт (микротүтікшелерді дестабилизациялайды)

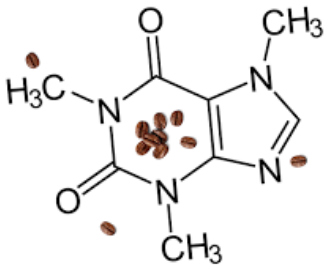
•Ісікке қарсы әсер (лимфолейкоз, лимфома, бүйрек қатерлі ісігі)

Camellia sinensis

Пурин алкалоидтары

Өсімдік көзі: *Coffea arabica* L. (Кофе ағашы), *Camellia sinensis* (L.) Kuntze (Шай бұтасы), *Theobroma cacao* L. (Какао), *Cola nitida* (Vent.) Schott & Endl. (Кола жаңғағы)

Негізгі алкалоидтар:

•**Кофеин** — 1,3,7-триметилксантин

•**Теобромин** — 3,7-диметилксантин

•**Теофиллин** — 1,3-диметилксантин

Фармакологиялық қасиеттері:

•Централды жүйке жүйесін қоздыру (психостимуляция)

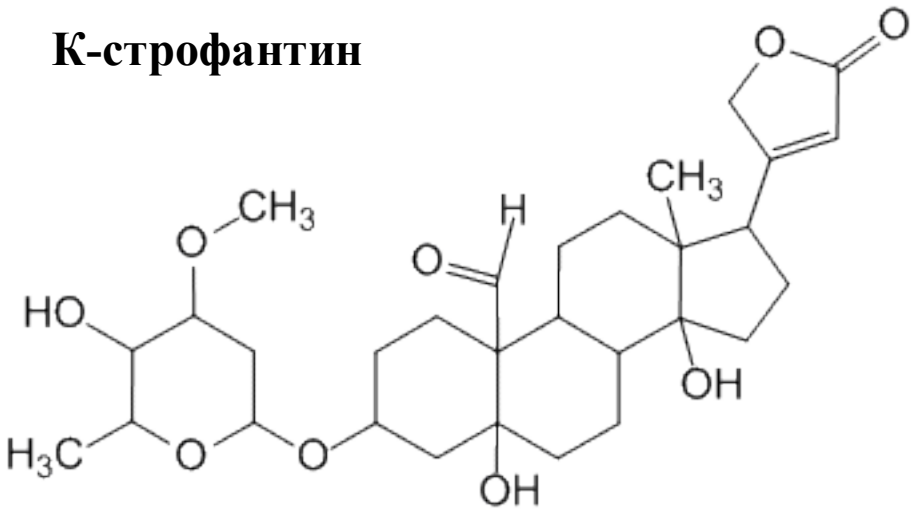
•Жүрек-қан тамыр жүйесін қоздыру

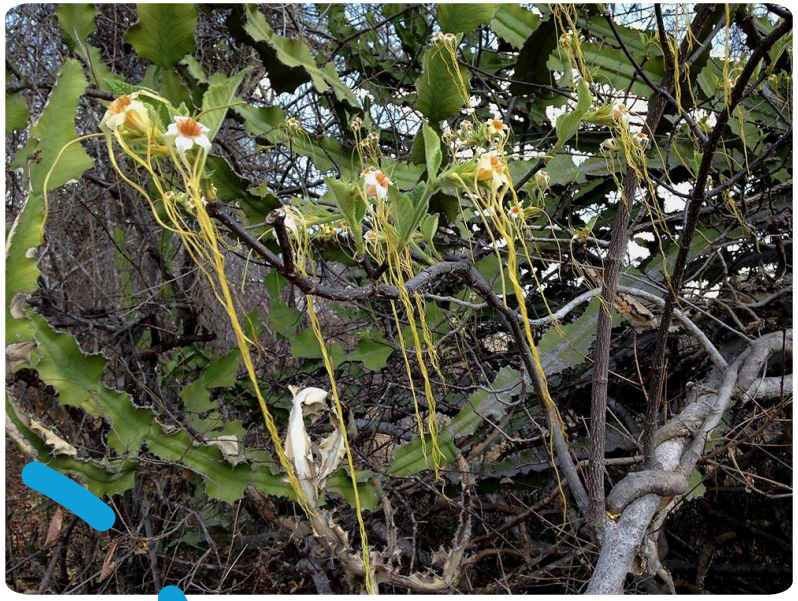
•Диуретикалық әсер

•Бронходилатация (теофиллин)

•Тыныс орталығын қоздыру

К-строфантин

Гликозидтер тобының биологиялық белсенді заттары
Жүрек гликозидтері (Кардиотоникалық гликозидтер)

Строфант гликозидтері

Өсімдік көзі: *Strophanthus kombe* Oliv., *Strophanthus gratus* (Wall. & Hook.) Baill.

Негізгі гликозидтер:

•**К-строфантин** (комбетоксин) — *S. kombe*

•**Г-строфантин** (ouabain, г-строфантозид) — *S. gratus*

Химиялық құрылымы: Агликон (генин) + сахарды қалдық (комуароза, L-рамноза, глюкоза)

Фармакологиялық қасиеттері:

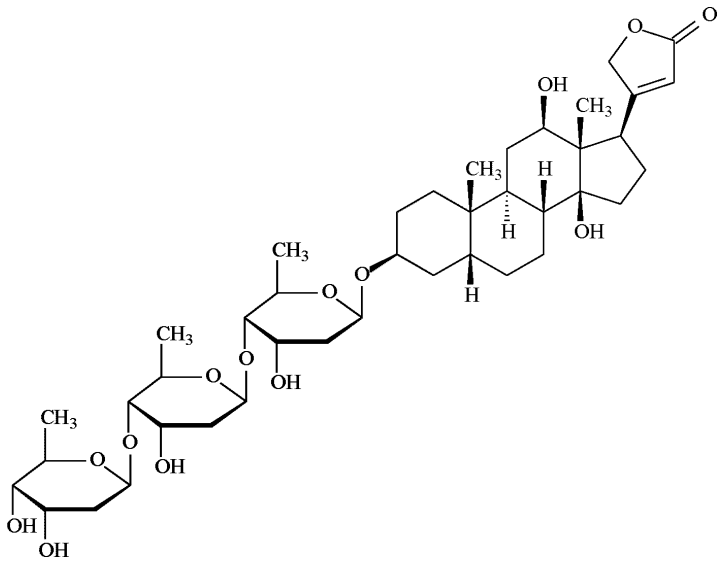
•Тікелей инотропты оң әсер (жүрек бұлшықетінің жиырылуын күшейтеді)

•Теріс хронотропты және теріс дромотропты әсер

•Жүрек жеткіліксіздігін емдеуге қолданылады

•Жедел әсер ету (в/в енгізгенде)

Гликозид	**Агликон**	**Көмірсу бөлігі**	**Өсімдік**
Дигитоксин	Дигитоксигенин	3 мол. дигитоксоза	D. purpurea
Гитоксин	Гитоксигенин	3 мол. дигитоксоза	D. purpurea
Дигоксин	Дигоксигенин	3 мол. дигитоксоза + глюкоза	D. lanata
Ланатозид С	Дигоксигенин	3 мол. дигитоксоза + глюкоза + ацетил	D. lanata

Наперстянка гликозидтері

Өсімдік көзі: *Digitalis purpurea* L. (Наперстянка пурпурная), *Digitalis lanata* Ehrh. (Наперстянка шерстистая)

Фармакологиялық қасиеттері:

Тікелей инотропты оң әсер

Жүрек жеткіліксіздігі (хроникалық)

Жүрек ритмінің бұзылулары (фибрилляция, тахикардия)

Конваллария гликозидтері

Өсімдік көзі: *Convallaria majalis* L. (Меруертгүл, Ландыш майский)

Негізгі гликозидтер:

•**Конваллатоксин**— негізгі гликозид

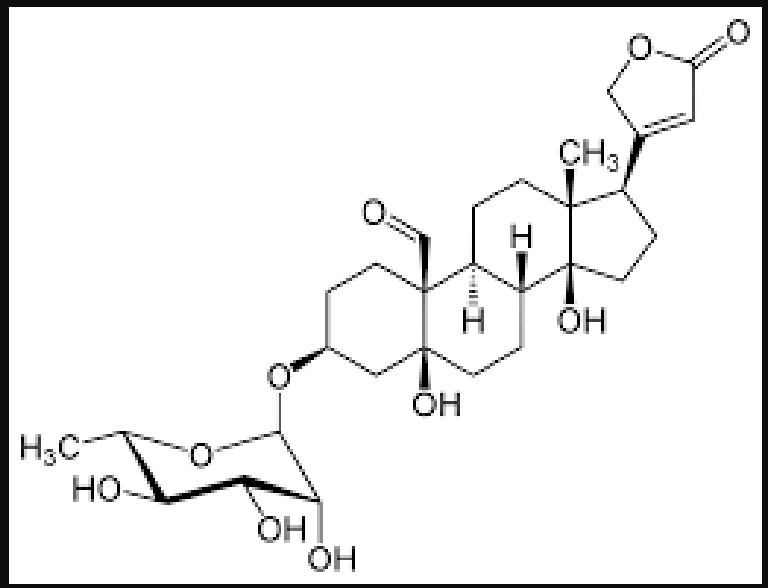
•**Конваллатоксол**, **конваллатоксинозид**

Ерекшеліктері:

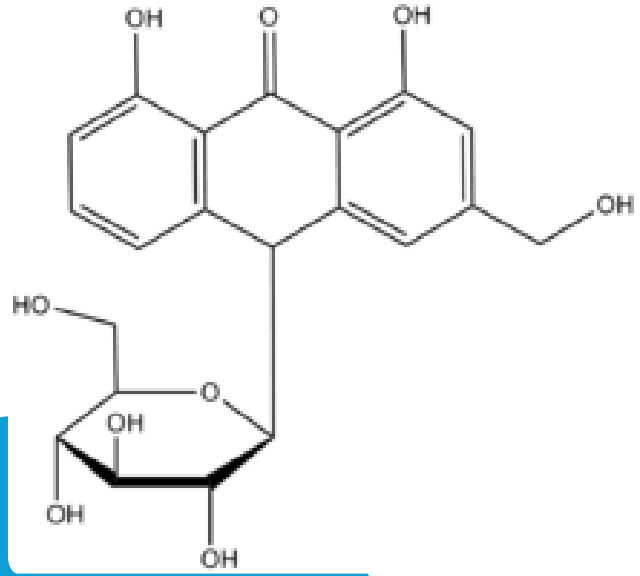
•Жұмсақ және ұзақ әсер ету

•Токсикалық әсері аз (наперстянкаға қарағанда)

•Жүрек жеткіліксіздігінде, невроздарда қолданылады

Антрагликозидтер (Іш жүргізетін гликозидтер)

Өсімдік көзі: *Rheum palmatum* L. (Ревень палатый), *Rhamnus purshiana* DC. (Крушина американдық), *Aloe* spp. (Алоэ), *Cassia* spp. (Кассия)

Негізгі гликозидтер:

•**Сеннозидтер А және В** (синнозидтер) — *Cassia angustifolia*, *Cassia senna*

•**Алоин** — *Aloe vera*, *Aloe ferox*

•**Каскарозидтер** — *Rhamnus purshiana*

Әсер ету механизмі:

•Толық сіңірілмейді, ішек люминасына түседі

•Бактериялық флорамен гидролизделеді (активті метаболиттер түзіледі)

•Ішектің перистальтикасын арттырады

•Су мен электролиттердің секрециясын тежейді

Тритерпен гликозидтері (Сапониндер)

Панакс гликозидтері (Женьшень)

Өсімдік көзі: *Panax ginseng* C.A.Меу. (Женьшень кәдімгі), *Panax quinquefolius* L. (Женьшень бесжапырақты)

Негізгі гликозидтер (панаксозидтер немесе гинзенозидтер):

•**Rb1, Rb2, Rc, Rd** — пропанаксадиол тобы (транквилизаторлық әсер)

•**Rg1, Rg2, Re, Rf** — пропанаксатриол тобы (психостимуляторлық әсер)

Фармакологиялық қасиеттері: Адаптогендік (физикалық және психикалық күш-қуатты арттыру), Иммуностимуляторлық, Гипогликемиялық, Кардиопротекторлық

Глицирризин

Өсімдік көзі: *Glycyrrhiza glabra* L. (қызылмия) *Glycyrrhiza uralensis* Fisch. (Оралдық мия)

Химиялық құрылымы: Тритерпен агликон (гликирретиновая қышқыл) + 2 мол. глюкуроновой қышқыл

Фармакологиялық қасиеттері: Экспекторанттық (бронхия секрециясын арттыру), қабынуға қарсы (глюкокортикоид тәрізді), Гастропротекторлық, Антиаллергиялық Антивирустық (герпес, гепатит)

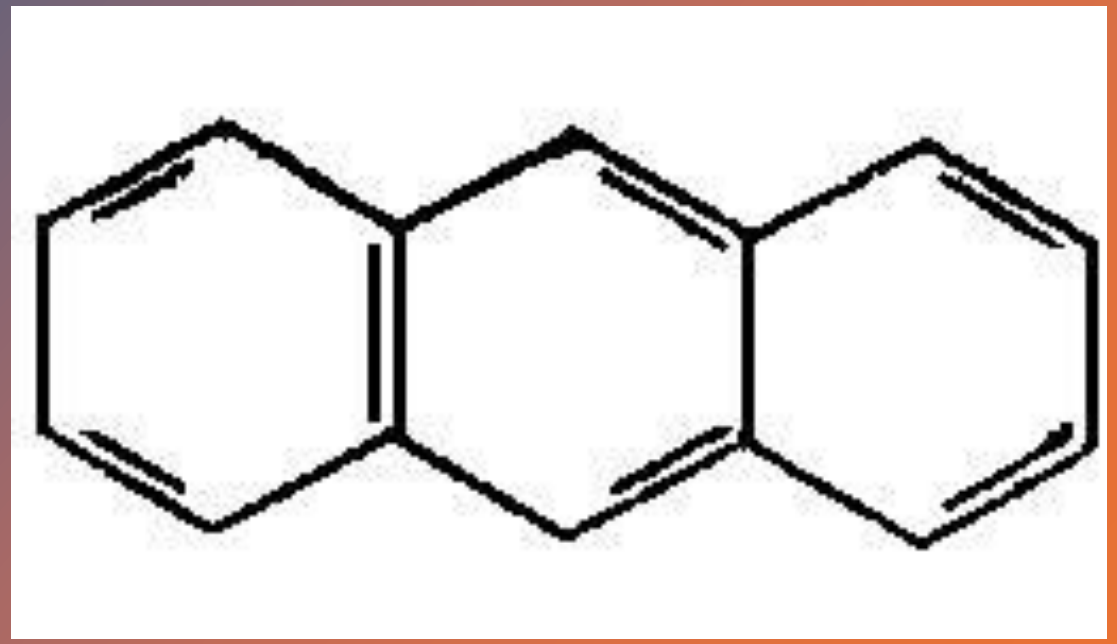
Фенол туындылары тобының биологиялық белсенді заттары

Таниндер (Тері илегіш заттар)

Топ	Химиялық табиғаты	Өсімдік көзі	Қолданылуы
Гидролизденетін таниндер	Эллаг және галл қышқыл эфирлері	Rheum spp., Quercus s pp., Hamamelis spp.	Ішек қабынулары, жарақаттар
Конденсацияланатын таниндер	Флавоноид туындылары (проантоцианидиндер)	Camellia sinensis, Theobroma cacao, Vitis vinifera	Антиоксиданттар, атеросклерозға қарсы
Флобафендер	Қызыл таниндер (тотыққандар)	Cinchona spp., Uncaria spp.	Іш жүргізгіш

Cassia spp.

Антрацен туындылары

Өсімдік көзі: *Rheum* spp. (Ревень), *Aloe* spp. (Алоэ), *Cassia* spp. (Кассия), *Rhamnus* spp. (Крушина)

Негізгі заттар:

•**Алоэ-эмодин**, **реин**, **хризофановая қышқыл** — антрахинондар

•**Сеннозидтер** — димерлі антрахинон гликозидтері

Фармакологиялық қасиеттері:

•Іш жүргізгіш (ішектің перистальтикасын арттыру)

•Холеретикалық (ревень)

•Антимикробтық (алоe-эмодин)

Кумариндер

Өсімдік көзі: *Melilotus officinalis* (L.) Lam. (Донник дәрілік), *Anthoxanthum odoratum* L. (Тимофеевка луговая), *Daphne mezereum* L. (Бөріжидек)

Негізгі кумариндер:

•**Кумарин** — негізгі зат, варфариннің проторубі

•**Дикумарол** (дикумарин) — витамин К антагонисті, антикоагулянт

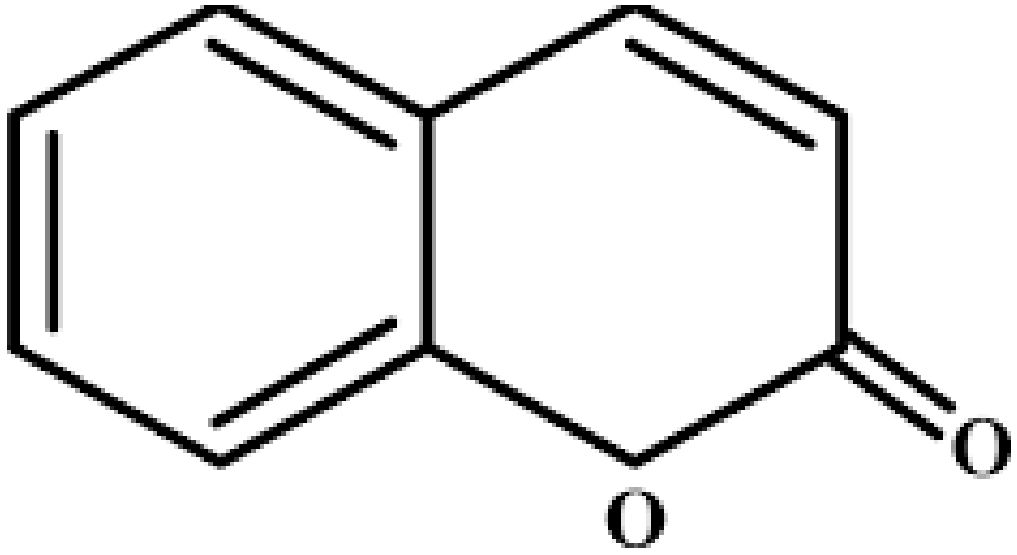
Фармакологиялық қасиеттері:

•Антикоагулянттық (дикумарол)

•Антиэдематозды (лимфодренаж)

•Спазмолитикалық

•Антимикробтық

кумарин

Лимонник қытайлық

Тікенді электрококк

Лигнандар

Өсімдік көзі: *Schisandra chinensis* (Turcz.) Baill. (Лимонник қытайлық), *Eleutherococcus senticosus* (Rupr. & Maxim.) Maxim. (Элеутерококк колючий), *Arctium lappa* L. (Лопух большой)

Негізгі лигнандар:

•**Схизандрин**, **гомизин** — *Schisandra*

•**Элеутерозид Е** (сирингин) — *Eleutherococcus*

•**Арктигенин**, **тракелантин** — *Arctium*, *Trachelospermum*

Фармакологиялық қасиеттері:

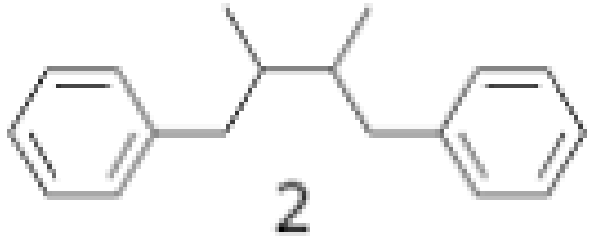
•Гепатопротекторлық

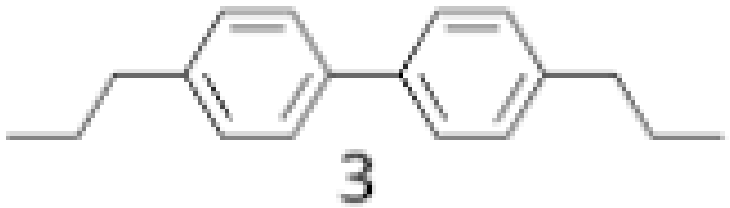
•Антиоксиданттық

•Иммуностимуляторлық

•Адаптогендік

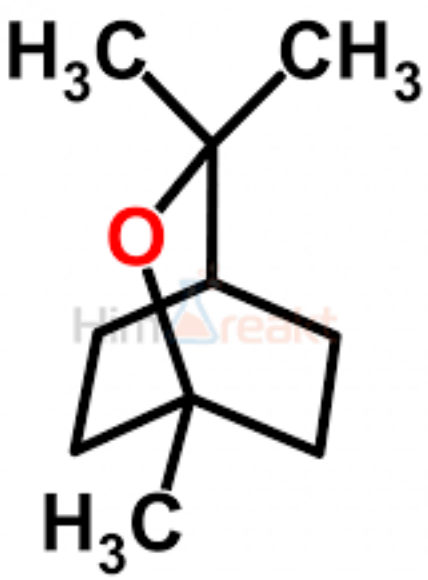

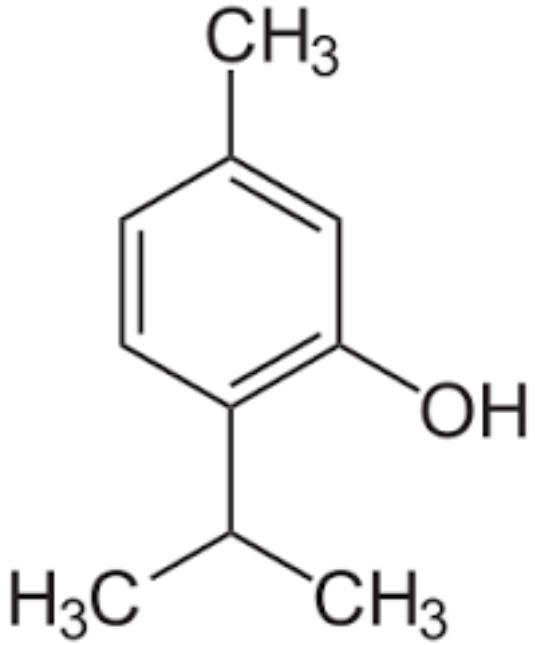
Терпеноидтар тобының биологиялық белсенді заттары

Эвкалиптол (Цинеол)
Өсімдік көзі: *Eucalyptus globulus* Labill. (Эвкалипт шаровидный), *Eucalyptus polybractea* R.T.Baker, *Rosmarinus officinalis* L. (Розмарин)
Химиялық формула: $C_{10}H_{18}O$ (оксид моноциклического терпена)
Фармакологиялық қасиеттері:
•Муколитикалық (бронхия секретын сұйылтады)
•Антисептикалық
•Спазмолитикалық
•Жөтел рефлексін тежейді

Тимол
Өсімдік көзі: *Thymus vulgaris* L. (Кәдімгі зире), *Origanum vulgare* L. (Кәдімгі киікоты), *Monarda fistulosa* L. (Монарда)
Химиялық формула: $C_{10}H_{14}O$ (фенолды монотерпен)
Фармакологиялық қасиеттері:
•Күшті антисептикалық (бактериялар, грибтар, простейшие)
•Антиспазматикалық
•Муколитикалық
•Антельминттік (аскаридтарға қарсы)

Сесквитерпен лактондары

Артемизинин
Өсімдік көзі: *Artemisia annua* L. (Біржылдық жусан Цинхао)
Химиялық ерекшелігі: Эндопероксид мост — антипротозойлық белсенділікке жауапты
Фармакологиялық қасиеттері:
•Күшті антипротозойлық (маляриянның плазмодийлеріне қарсы)
•Қоздырғышы — *Plasmodium falciparum* (тропикалық малярия)
•Жедел әсер ету
•Артемизинин негізіндегі комбинациялық терапия (АСТ) — ДДҰ ұсынған малярияны емдеу

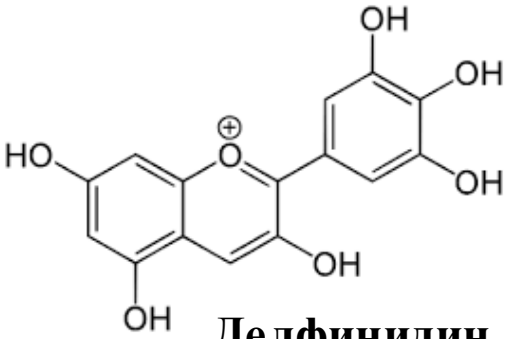
Партенолид
Өсімдік көзі: *Tanacetum parthenium* (L.) Sch.Bip. (Пиретрум девичий, Feverfew)
Фармакологиялық қасиеттері:
•Минрен профилактикасы
•Противовоспалительное (серотонин секрециясын тежейді)
•Антиагреганттық (тромбоциттер агрегациясын тежейді)

Антоцианиндер

Vaccinium myrtillus L. (Көкжидек)

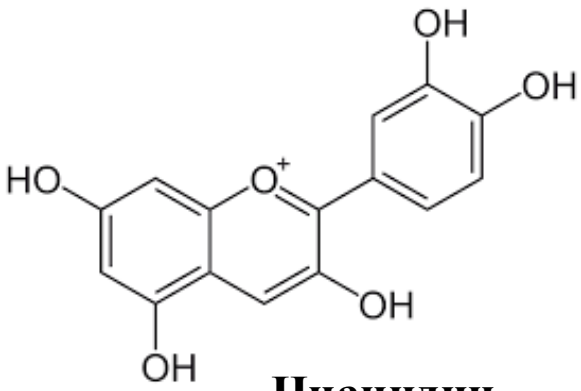

Делфинидин

Vaccinium vitis-idaea L. (Қызылжидек)

Ribes nigrum L. (Қара қарақат)

Цианидин

Өсімдік шикізаттары: *Vaccinium myrtillus* L. (Көкжидек), *Vaccinium vitis-idaea* L. (Қызылжидек), *Ribes nigrum* L. (Қара қарақат), *Vitis vinifera* L. (Жүзім)

Негізгі антоцианидиндер:

- ✓ **Цианидин** (көк-қызыл пигмент)
- ✓ **Делфинидин** (көк пигмент)
- ✓ **Мальвидин**, **пеонидин**, **петунидин**

Фармакологиялық қасиеттері:

- ✓ Антиоксиданттық (күшті радикалдар ұстаушы)
- ✓ Капиллярлы қорғау (Р-витаминдік)
- ✓ Көруді жақсарту (түнгі көру, ретинопатия)
- ✓ Антиагреганттық

Назарларыңызға рахмет!